

ЛІТЕРАТУРНІ ТРАДИЦІЇ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР ТА ЕПОХ

УДК 821.161.2

В.Д. НАРІВСЬКА,
*доктор філологічних наук,
професор кафедри зарубіжної літератури
Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара*

ПОВІСТЬ ГЕО ШКУРУПІЯ «ЖАННА-БАТАЛЬЙОНЕРКА»: РЕСЕНТИМЕНТ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ БАРИКАДАХ

Стаття присвячена дослідженню творчості українського письменника Гео Шкурупія в контексті естетики футуризму. Виокремлюються основні чинники авангарду в українській літературі. Визначається програмно-естетична спрямованість повісті Шкурупія «Жанна-батальйонерка» на поєднання традицій західної та східної культур.

Ключові слова: авангард, футуризм, естетичний маніфест, поетологічна культурологія.

Гео Шкурупій (1903–1937) належить до тих українських письменників ХХ століття, чий імена традиційно називають «несправедливо забутими». Умовність цього словосполучення очевидна особливо стосовно тих творчих особистостей, хто стояв біля джерел українського футуризму, будучи його яскравим представником, і тільки тому загинув. Один із організаторів «Асоціації панфутуристів», активіст творчих об'єднань «Комункульт» і «Нова генерація», Шкурупій був реабілітований у 1960-ті роки. Але навіть «відлига» не спроможна була остаточно переломити упереджене ставлення критики до українського авангардизму в цілому та до футуризму зокрема як до «змертвілої форми». Повернення ж до нього, на думку, наприклад, творців «Прокламації Авангарду» 1928 р., могло б спричинити ситуацію «застиглої в одній точці української післяжовтневої культури» [1, с. 1]. Тому протягом ще декількох десятиліть досить популярний у 20–30-ті роки Гео Шкурупій залишався в тіні, був лише «контекстною» фігурою у вивченні українського футуризму. За неодмінного апелювання до думки критики 20–30-х років за ним міцно закріпилося визначення «відомий», що «кочує» від підручників з історії літератури до дисертацій, без будь-яких спроб розкрити художню значущість його творчості.

Критична бібліографія Гео Шкурупія досить скупа. Так, канадський критик О. Ільницький, дослідник українського футуризму, хоч і вбачав специфіку своєї роботи в дослідженні розвитку футуризму під історичним, теоретичним та літературним кутом зору від його джерел (1914) і аж до зникнення (1931) [2, с. 13], проте не заглиблювався в дослідження поезики власне українського футуризму, лише графічно позначивши її, у тому числі й творчість поета і прозаїка Гео Шкурупія. Не додала якісних змін до «проблеми Шкурупія» і робота про український літературний авангард. Хоча її автор А. Біла і мала на меті «осмислити поезику авангардизму (темаріум, образні ряди, жанротворчі експерименти, функціональний діалог із читачем)» [3], однак ключова постать українського авангарду Гео Шкурупій, його творчість розглядаються лише в аспекті притаманних йому (футуризму) проявів. Такий під-

хід до спадщини Шкурупія, усталений, як і заклики до більш поглибленого вивчення творчості українського футуриста¹. Нігілістичне ставлення збереглося як власне до особистості «короля футуроперей», так і до його місткої творчої спадщини. У 1968 р. після його реабілітації вийшов друком лише один збірник вибраних творів під назвою опублікованого в ньому роману «Двері в день». Але й до цього часу в Україні не перевидані збірки поезій «Психотезиси», «Барабан», «Вогні слів», «Переможець дракона», як і прозові твори «Січневе повстання», «Пригоди машиніста Хорна», «Нарком», «Страшна мить», романи «Міс Адрієна», «Жанна-батальйонерка» та ін.

З огляду на означені обставини досить привабливою є характеристика творчості письменника, здійснена його сучасниками, літературними критиками 20-х рр. на тлі особливостей розвитку української літератури в цілому. В оточенні футуристів Гео Шкурупій сприймався як неординарна творча особистість. Відомий літературознавець О. Білецький назвав його «вундеркіндом нашої літератури», який «орієнтується на Європу», відзначаючи водночас надмірну літературність його прози. На відхиленні від українських традицій наголошували й інші критики, відзначаючи при цьому гостросюжетність, композиційну складність і очевидний вплив Гофмана, Едгара По, Гоголя. Написані романи «Двері в день», «Міс Адрієна», «Жанна-батальйонерка» дали підставу говорити про нього вже як про майстра.

Фігуру Гео Шкурупія вирізняє приналежність його до тих небагатьох художників, хто писав про буржуазну революцію на Україні, що саме і було висунуто йому як звинувачення в час політичних репресій. Становлять інтерес навіть ті критичні характеристики Гео Шкурупія, що сформувалися на хвилі певної місцевої розчарованості в особливостях реалізації творчих можливостей Шкурупія. До того ж мали місце закиди в надмірному літературному експериментаторстві, «еклектичних пошуках» [4, с. 4], особливо в «нереалістичності», «неідеологічності» [5, с. 157–159]. А втім «ідеологічна виразність» його творів, суворо підпорядкованих експерименту [6, с. 148], свідчила про їх футуристичну естетику. До того ж його переслідувала одна з найбільш ємних і точних характеристик: «Користі пролетаріату від Шкурупія ніякого. Він був і залишиться кав'ярним письменником». Наголошуємо, це була чи не єдина згадка про те, що в українській літературі був і «кав'ярний період», тобто та вимушена форма літературного життя з кінця 1917 до середини 1922 року, коли літератори, спочатку прагнучи будь-якого заробітку, виступали в кав'ярнях, але з часом «кав'ярне» життя поступово набувало вартісних рис богемності [7, с. 347]. З нашого погляду, саме ця особливість «кав'ярного» життя і спровокувала таку виразну характеристику Шкурупія. А втім, можливо, за цією, так би мовити, виразністю крилася думка про недовговічність футуризму, його обмеженість часом «кав'ярного» періоду. Вагомою в цій характеристиці є також фраза, що свідчить про відстороненість не тільки від пролетаріату, але і від його інтересів та ідей, передусім революційних. Як відомо, В. Маяковський – кумир Шкурупія, – розумів революцію як «щось хаотичне, нестримне, руйнівне» [8, с. 371]. Ця ідея була підхоплена Шкурупієм і водночас отримала своє художнє втілення, як, власне, і думка соціаліста-революціонера Верхарна про те, що «влаштовують революцію якісь соціальні люди» [8, с. 371]. А проте особливості ідеологічної виразності так і не були належним чином висвітлені в тому поетологічному аспекті, який того ж часу, (1929) проблематизував М. Бахтін, а саме: «ідея у вузькому сенсі, тобто погляди героя як ідеолога» [9, с. 172]. Але власне в цьому сенсі роман Гео Шкурупія має яскраво виражений ідеологічний зміст, акцентований уже самою назвою – «Жанна-батальйонерка».

Автору твору можна висунути серйозні претензії з огляду на рихлість композиції, надмірну ідеологічну риторичність, розбавлену подекуди еротичним риторизмом, наприглушеність, деяку невиразність сюжету, спричинену подіями в житті героїв. А втім означені недоліки компенсуються тим, що на перший план виходять декілька програмно-футуристичних сюжетних ліній, а саме: урбанізму, антропонімізму (ім'я Жанна і його культурно-історичний контекст), амазонок як культурного архетипу і феномену футуризму, сенсу революційнос-

¹Проте Ю. Ковалів, автор статті про футуризм для «Літературознавчої енциклопедії» навіть у футуристичному контексті не згадає ім'я Шкурупія // Див.: Літературознавча енциклопедія: У двох томах / автор-укладач Ю.І. Ковалів. – Т. 2. – К., 2007. – С. 550–552.

ті в їх обумовленості та взаємодії, примножених ніцшеанським мотивом відсутності будь-яких зобов'язань перед будь-ким, як наслідок кожен із героїв у своїх діях керується власними запитами миттєвого життя.

Ми розглядаємо роман з позицій поетологічної культурології, отже наша увага зосереджена на загальнокультурних і літературних паралелях і асоціаціях, а не на фактографічному матеріалі [10].

Роман, як відомо, написаний на етапі завершення «другої хвилі» футуризму, водночас він пов'язаний з подіями розпаду «першої хвилі» в європейському мистецтві і його відображенням в українському культурному бутті. Якщо роман Шкурупія сприймати не тільки як художній, але і програмно-естетичний та ідеологічний текст, що особливо було характерно для української літератури першої чверті ХХ століття, то простежується метаідея роману філософського змісту – руйнування єдності життя через нівелювання його культурно-історичних складників. Для Шкурупія футуризм – явище не тільки літературно-художнє, але й культурологічне, сенс якого він бачив у вільному буянні думок у межах культурних епох і, крім того, в самоствердженні творчого «Я». У цьому сенсі український футуристичний роман внутрішньо ідентичний із західними футуристичними маніфестами і текстами, хоча критики здебільшого мали рацію, наголошуючи на домінуванні програмності української прози 1920-х рр., що часом негативно впливало на художність. У цьому сенсі роман «Жанна-батальйонерка» не став винятком.

Події роману обумовлені часом О. Керенського, вони відбуваються в Києві, Петербурзі, на фронтах Першої світової війни та висвітлюються з позицій футуристичної проблеми руйнації світу, коли людське життя і доля трактуються як шлях до смерті. Герої роману – Жанна, дочка київського професора, одержима ідеєю буржуазної революції, Стефан Бойко – колишній студент Політехнічного інституту², Муславський – філолог та історик, Голубятников – поручник – тільки один раз зібралися всі разом у квартирі Жанни. Зустріч поклатла початок ворожнечі між ними, оскільки всі були закохані в Жанну. Живучи очікуванням зустрічі з надзвичайним коханням, вона жодному з них не віддавала переваги. Відтак дороги молодих людей розійшлися – Жанна з батьком переїхала до Петербурга, а зрада Голубятникова як помста своїм суперникам приводить їх усіх на фронт. Якщо поручник живе тільки подіями війни і, по суті, утілює її ідеологію, то Стефан Бойко веде антивоєнну пропаганду, Муславський же змирився зі своєю близькою смертю і в думках своїх жалкував, що розлучився з маленькою дочкою. З її ім'ям на вустах він і загинув; Голубятников був розстріляний революційними солдатами, коли намагався вбити Стефана Бойка. Жанна Барк обрала для себе шлях батальйонерки і зазнала з жіночим батальйоном чимало випробувань. Розчарувавшись у своєму виборі, Жанна перетворюється на повію. Такою її випадково побачив у Петербурзі Стефан Бойко. Для нього, єдиного з усіх героїв роману був накреслений революційно-героїчний шлях.

Повертаючись до назви роману Гео Шкурупія, відзначимо, що в ньому заявлений його зміст, його основний мотив. В антропонімічний заголовок винесено ім'я *Жанна*, що прийшло до нас з європейської, зокрема французької культури³, що підкреслює соціальний статус героїні. В імені-заголовку – цілісність, яка спирається на літературні і культурно-історичні цінності іншого стосовно українських традицій порядку. У романі Шкурупія футуризм явно витісняв народницькі, патріархальні тенденції, на що вказує насамперед ім'я-

²Хоча О. Ільницький зробив спробу переакцентувати ідею роману і визначив як головного героя студента Стефана Бойка, члена соціалістичної групи, який відмовився служити в армії через шовіністичну політику влади. Як ключову фігуру роману, «типового представника свого часу», розглядає Стефана Бойка і Ю. Данькевич, що обумовлено, на наш погляд, прагненням виокремити національні особливості роману.

³У 20-ті роки, коли відбувався докорінний злам багатьох уявлень, значних змін зазнав і традиційний російський іменослов. До нього увійшли імена революціонерів та мислителів попередніх епох: Жанна – на честь французької народної героїні Жанни д'Арк, Марат – на честь Жана Поля Марата, діяча французької буржуазної революції, Інесса – на честь Інесси Арманд... та інші імена героїчних постатей, які відомі з історії та літератури // Див.: Сулова А.В., Суперанская А.В. О русских именах. – Л., 1991. – С. 21.

заголовок. На зміну традиційним іменам-типам української літератури, характерним для творчості Т. Шевченка, П. Мирного – Катерина, Марія, Христя, – в яких втілено узагальнений образ України, а також витісненим декадентсько-символістським образами жінки-мрії, чарівної, загадкової, еротичної, символу самої любові, приходить войовничка і непередбачувана особистість, постать (але не тип) з простонародним ім'ям, але іншої культури, – Жанна – жінка-militari.

Зважаючи на обставини Шкурупій зміщує центр життя українського суспільства з села на місто. Раніше таку спробу здійснив Панас Мирний у широко відомому романі «Повія», друга частина якого була опублікована в 1920-ті роки, з тією різницею, що для героїні роману Христі місто було і спокусою легкого життя, і черевом, що поглинуло її життя, рідне ж село – примарною надією на повернення до життя. Для Шкурупії подих міста, його життя і доля, і Жанна з її оточенням як різновиди граней українського урбанізму – ключова тема футуристичного роману (М. Бахтін, як відомо, відносив урбанізм до найбільш характерного прояву футуризму) [8, с. 364].

Початок роману розкриває особливості буття в місті людини, яка переживає крах старого світу. Будь-які найменші спроби протистояти цьому, або бодай усвідомити те, що відбувається – неприйнятні. Від переслідувань не рятують навіть рідні стіни. Місто і будинок небезпечні для людини. Перший розділ так і називається – «Полювання на вулицях міста».

Герої Шкурупії – інтелігенти, роз'єднаність, розтерзаність, невпевненість у собі яких очевидна, як і соціальна невизначеність. Так, Жанна – професорська дочка, «примхливий витвір інтелігентського оточення» [11, с. 24], «дуже любить романтику» (4; 40), жриця «Священного лотоса»; Стефан Бойко – «непевний елемент» з приналежністю до соціалістичного гуртка, «людина в студентському пальті» (4; 5), «непевний революційний елемент»; Юрій Мусласький – «філолог та історик», «фантазьор і мрійник» (4; 44); поручик Голубятников, чия душа і тіло підпорядковані військовій стихії, характеризує себе і оточуючих виключно як лакеїв. А проте, незважаючи на всю свою відокремленість, – людську та політичну, – їх поєднують події війни – її жахи і тільки, що зводить їх до статусу «декласованої інтелігенції».

Роману властиві не тільки соціальні характеристики, але й здебільшого ті, що йшли від футуристичної естетики. При цьому в текст роману вводиться ряд відомих читачеві образів – художніх, культурологічних, історичних, – почасти таких, що діють тільки в одній сцені і потім зникають, залишивши художній слід нової естетичної свідомості. Образність роману має яскраво виражений емблематичний характер, що властиво було авангарду в цілому. Гео Шкурупій прищеплює, імплантує в футуристичний текст образи інших культурних епох, що семантизують футуризм. При цьому зовні вони залишаються незмінними, внутрішня ж їх наповненість помітно змінюється. Повертаючись до назви роману Гео Шкурупії, підкреслимо, що в тексті його футуристичний сенс розкривається, розгортається, поглиблюється через антропонімічні концепти, вибудовані за низхідною. Кут падіння Жанни вражає початковою точкою відліку – кумиром Євгенії Барк (таким було її справжнє ім'я) була героїчна Орлеанська діва Жанна д'Арк. Її вплив на свідомість дочки київського професора був настільки значним, що за нею міцно і назавжди закріпилося простонародне французьке ім'я. До того ж Євгенія-Жанна відчувала співзвуччя прізвищ Барк – д'Арк, що продукувало в ній героїчний настрій і відповідні помисли. Жанна-Євгенія бачила в ній і «святу», і «жінку-солдата». Героїчна Жанна д'Арк залишалася для Жанни Барк сором'язливою дитячою мрією, до того ж випадково зруйнованою і тому викресленою з пам'яті. Випадок зробив акцент на думці, до якої Жанна була вже внутрішньо готова, – середньовічна святість і героїзм не тільки несумісні і протилежні, але й неприйнятні в умовах воєн і революцій ХХ століття [12]. Спроби утримувати в собі співіснування святості і героїзму призводять до дисгармонії внутрішнього світу, метаморфоз, від яких потерпає людська особистість, що, власне, і сталося з Жанною.

Менш болісним для Жанни було розставання з вченням Блаватської. Як жриця «Священного Лотоса», теософського суспільства, організованого на квартирі батька, Жанна створила і відповідний інтер'єр з відомим портретом знаменитої співвітчизниці, чие вчення пережило свій зоряний період і перейшло в стадію шарлатанства у формі спиритичних сеансів серед київських обивателів, що свідчило про занепадницькі настрої. Її ім'я в романі не

названо. Портрет з очима одухотвореними, з ликом, сповненим мудрості. Але поручник Голубятников з притаманною йому іронією, що межує з цинізмом, побачив портрет не жінки-легенди, а «просто гладкої бабулі» (4; 18). Голубятников прийшов не на збори «Священного Лотоса», а на побачення з Жанною з почуттями агресивної еротичності, що переповнювали його. Про відсутність в його свідомості понять честі і гідності лицарства офіцера свідчить альянс з роману «Дон Кіхот» – кіт, якого знайшов Голубятников на одній з вулиць міста і привіз в будинок Жанни, був «здоровенний, але брудний і худий неймовірно. З нього з усіх боків випиналися кістки й він сильно нагадував славнозвісну Росінанту, – кобилу хороброго лицаря Дон Кіхота» (4; 19)⁴. Образ kota, названого Жанною Агасфером, з'являється в романі ще раз, коли вона бере його з собою на фронт. Приречений разом з господиною на бездомність та поневір'яння, він зігрівав усіх своїм теплом і незабаром чи то загинув, чи то зник, пророкуючи тим самим жіночому батальйону таку ж долю вічних мандрівників.

Різка відмова Жанни від середньовічного ідеалу, що поєднує і святість, і героїзм, не менш стрімко приводить її до романтичних героїв опери П. Чайковського «Пікова дама». Хоча Жанна і підкреслює момент випадковості своєї згадки про оперу, в якій її приваблює, нібито лише меланхолійний аспект музики Чайковського, проте до розмови про «Пікову даму» залучені ключові фігури роману. Всіх приваблює ностальгічне почуття до Германа як типу «сильного героя», «майже авантюриста», «енергійного до божевілля», який «неухильно йде до мети» (4; 27). Такими характеристиками його наділяють три коханця Жанни, «три мандарина», як вимальовує їм футуристичну емблему Шкурупій із класичних «трьох апельсинів». Найбільш привабливим і об'єднувальним для всіх у цій характеристиці є факт того, що Герман – романтик: «Вони говорили тепер про оперу, висловлюючи свої погляди, погоджуючись один з одним. Наче бажаючи зробити цим один одному приємність, наче викриваючи ним спільні риси й спільні симпатії, що можуть зблизити їх» (4; 27). Так народжується в романі образ романтичної епохи. Шкурупій далекий від думки зв'язати дві культурні епохи – романтизм і футуризм. Між ними прірва і нерозуміння. Романтичний герой як ідеал для особистості футуризму недосяжний, навіть у варіанті зміщеної до футуризму його характеристики, коли образ Германа розгортається у власну протилежність. Гео Шкурупій указав на це з притаманною йому відвертістю та художньою тонкістю, ідентифікуючи пушкінського Германа через героя свого футуристичного роману поручника Голубятникова фразою про впертість Германа в досягненні мети і впертість погляду Голубятникова, з яким він дивився на Жанну, адже його мета – Жанна (4; 27).

Роман «Жанна-батальйонерка» належить до творів 20-х років зі своїм особливим футуристичним дискурсом, орієнтованим на безпосереднє емоційне сприйняття світу, вираженого через любовні колізії, тональність яких визначається кількома мотивами, але насамперед пошуками почуття, не затиснутого в жодні рамки. Саме цим зумовлені всі дії, вчинки Жанни і її остаточний вибір – зв'язати свою долю з жіночим батальйоном, що відкривало можливість переступити останню межу і стати дешевою повією, у той час як історія знала приклади героїчної долі і смерті батальйонерок. З огляду на це Гео Шкурупій емблематизує найбільш яскравий твір – «Футуристичний маніфест хтивості», що належить відомій французькій письменниці Валентині де Сен-Пуан, один із псевдонімів якої являв собою синтез багатозначних у культурологічному сенсі імен – Анна – Жанна – Валентина – Маріанна (Anne – Jeanne – Valentine – Marianne). У попередньому творінні «Маніфест футуристичної жінки. Відповідь Ф.Т. Марінетті» (1912) Сен-Пуан підкреслила неприйнятність для футуризму поділу людства на чоловіків і жінок. Брак мужності в даний історичний момент, на її думку, необхідно було компенсувати поверненням жінок до їх «величного інстинкту, до насильства і жорстокості» [13, с. 199]. Найбільш прийнятним у цьому сенсі для французької футуристики був образ «завойовниці», «коханки», «руйнівниці».

У «Футуристичному маніфесті хтивості» Сен-Пуан продукувала ідеї розкутості енергії людської чуттєвості і хтивості «як чуттєвого синтезу» істоти «для найбільшого звільнення її духу» [14, с. 201], «хтивість – це творчий жест і творіння» [14, с. 202].

⁴Як відомо, у романі Сервантеса Дон Кіхот мав коня Росінанта, а не кобилу. У тексті Шкурупій за допомогою футуристичного прийому кінь перетворюється на кобилу, що посилює зневажливу характеристику Голубятникова.

Художнє впорядкування текстів футуристичних маніфестів починається з того, що до роману вводиться ім'я їх творця, точніше, один із псевдонімів – Жанна, що більше відповідало естетиці авангардизму. До того ж в текст Шкурупія необхідно «вчитуватися» (за М. Жолковським), щоб адекватно сприйняти зміст фрази поручника Голубятникова: «Ви тільки уявіть собі весь жах війни. Кров!.. Смерть!.. При атаках я буду кричати ваше ім'я, Жанно, воно буде моїм бойовим гаслом!» (4; 18). У подальшому маніфести Сен-Пуан, наявні в романі Шкурупія, набувають найбільшої художньої епатажності, а тому і стають впізнаваними читачем футуристичними сентенціями. Порівняймо тексти Сен-Пуан і Шкурупія. Так, у маніфесті футуристка закликає: «щоб повернути частку мужності нашим расам, обважнілим від жіночності, треба спонукати їх до мужності, яка доходить до бруталності...» [13, с. 195]. «Відповідь» Гео Шкурупія витримана у строгій відповідності до футуристичної поетики. Муславський, долучившись до розмови, проголошує: «Поручник носитиме ваше ім'я, як амулет проти німецьких куль...» (4; 18). Далі «філолог та історик» погіршує нігілістично-ніцшеанське ставлення футуристів до християнської моралі, пропонуючи Жанні подарувати поручнику «серію ікон», куплених на розпродажі, але не як амулети, а натільний захист від німецьких розривних куль. У романі процес бесіди між Жанною-Євгенією Барк та її шанувальниками футуристично маніфестизується на хвилі сентенцій Сен-Пуан. Тому ще раз акцентується роль імені: «найкращий амулет для мене – це буде ваше ім'я! ВОНО спонукати мене мене на героїські вчинки» (4; 19).

Окрім того в романі простежується переломлення і проблеми архетипів (зокрема культурних, порушених у маніфесті). Жанна Барк немов відповідає на заклики «Анни-Жанни» Сен-Пуан: «Я дійсно хотіла-би бути святою Євгенією, щоб іти спереду солдат, коли вони йдуть в атаку!.. Чому жінки не б'ються на війні, як чоловіки? Колись були відважні амазонки, що билися не гірше найкращих вояків. Я відчуваю в собі силу, як будь-яка з цих амазонок. Ви думаєте, що жінка не може бути така-ж хоробра, як і чоловік?..» (4; 19). Зазначимо, як амазонка «богиня війни» Жанна Барк теж не досягла рівня самодостатності, оскільки, вступаючи в жіночий батальйон, переслідувала іншу мету – пережити стан футуристично-героїчної «хтивості». І дійсно, у першому ж бою амазонок вона відчула, що «тіло шукало нової ритміки» (10; 63), у Жанни «прокидався запал війни» (10; 67). Проте це була лише мить її життя як амазонки-батальйонерки. Відтак жорстокість, варварський лик війни вцент розбивають її мрії про героїзм. Уперше вона починає розуміти Стефана Бойка з його ненавистю до війни. В оточенні мілітаризованих повій, офіцерів, які вбачають у штиковій атаці власну хтивість, вона відчула готовність до рішучого, можливо, останнього кроку у своєму житті – стати дешевою батальйонною повією. Це не тільки своєрідний футуристичний діалог Гео Шкурупія з маніфестами Сен-Пуан, але й данина класичній традиції інтерпретувати дану тему в літературі («Кармен» П. Меріме, «Пишка» Мопассана, «Дама з камеліями» А. Дюма і т. д.).

Відзначимо, що в дегероїзації образу Жанни-амазонки простежується футуристична алюзія з образом Маріанни на картині Е. Делакруа «Свобода на барикадах», що звертається до образу Діви Марії та втілює у тілесній формі гасло Великої французької революції «Свобода. Рівність. Братство». Оголені груди Маріанни символізували братерство всіх громадян, вони уособлювали материнські груди, молоко яких живило і об'єднувало людей в республіку [15, с. 170]. Проте цей високий символ для Жанни виявився недосяжним. Обивательська мораль, яка все-таки переважала в ній, так і не дозволила їй, умовно кажучи, «зняти гімнастерку» і оголити не стільки тіло, скільки свою, як вона вважала, революційну душу. Не зводить на рівень її мрії навіть прагнення стати на чолі солдатської маси в ролі святої Євгенії. Розрив між святістю образу Євгенії та статусом Жанни як повії ще більше загострює футуристичний заклик до десакралізації культурних архетипів.

Враховуючи, що Шкурупія був орієнтований на художні відкриття західноєвропейської літератури, він не міг залишити поза увагою книгу «Проза Транссибірського експреса й маленької Жанни Французької», створену поетом Б. Сандраром і художницею Сонею Делоне-Торк. Твір спричинив неймовірний ажіотаж у середовищі російських футуристів. Але цього разу звернення мало полемічний характер. Зміст обігу й полеміки був обумовлений особливостями розвитку українського, російського й західноєвропейського футуризму.

Як відомо, французький футуризм постав «симультанною книгою» С. Делоне й Б. Сандрара, що відтворила одну з ключових проблем футуризму – пошук шляхів відновлення художньої мови. Джерело його (відновлення) вбачалося в культурі Сходу. Цим пояснюється подорож Гогена в Полінезію, Матисса – у Марокко, Кузмина – в Олександрію, Гумільова – в Африку, захоплення Пікассо негритянським мистецтвом. Це була ситуація, яка не посилювала протистояння Сходу й Заходу, але створювала нову культурну цілісність «Схід – Захід», хоча усвідомлення цього прийде значно пізніше [16]. Гео Шкурупій, напевно, один із перших відчув наявність цієї цілісності. Уявляється, що крапкою відліку для письменника у створенні образу Жанни-батальйонерки була звучна, як рефрен, фраза Жанни, героїні твору Б. Сандрара й С. Делоне: «Блез, скажи, ми з тобою дуже далеко від Монмартра?» [17]. Шкурупій продукує думку, що наскільки б далеко вперед не сягнуло мистецтво, воно зберігає міцні зв'язки з класичною культурною традицією. У цій комбінації класики й авангарду бачиться зміст нового світовідчуття й «нового тематичного світу», поіменованого футуризмом.

Програмно-естетична спрямованість роману Шкурупія підпорядкована думці про необхідність перегляду культурних цінностей попередніх епох з позицій кодів, емблем футуризму. Поєднуючи в романі кілька культурних епох, Шкурупій створює інверсійний футуристичний маніфест класичного мистецтва, у який закладаються передумови його майбутнього існування в культурі.

Список використаних джерел

1. Поліщук В. Прокламація авангарду / В. Поліщук, Р. Троянкер, В. Ярина, С. Тасін // «Бюлетень Авангарду». – Харків, 1928. – 30 с.
2. Ільницький Олег. Український футуризм (1914–1930) / О. Ільницький. – Львів: Літопис, 2003. – 456 с.
3. Біла А. Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки / А. Біла. – Донецьк: ДонУ, 2004. – 445 с.
4. Хуторян Антон. У полоні експериментів / А. Хуторян // Літературна газета. – 1929. – 23 (1) грудня.
5. Якубовський Фелікс. Шукання «лівих» новелі і роману / Ф. Якубовський // Якубовський Фелікс. Від новелі до роману. – К.: ДВУ, 1929. – 266 с.
6. Підгайний Л. Рецензія «Гео Шкурупій. «Жанна-батальйонерка» / Л. Підгайний // Критика. – 1930. – № 6. – С. 148–152.
7. Дядичев В.Н. «Кафейный» период / В.Н. Дядичев // Литературная энциклопедия терминов и понятий. – М.: ИНТЕЛВАК, 2001. – С. 347–348.
8. Бахтин М.М. Футуризм / М.М. Бахтин. – Собр. соч.: В 7 т. – Т. 2. – М.: Русские словари, 2000. – С. 363–375.
9. Бахтин М.М. Проблемы творчества Достоевского / М.М. Бахтин. – Собр. соч.: В 7 т. – Т. 2. – М.: Русские словари, 2000. – С. 5–175.
10. Богомоллов Н.А. Михаил Кузмин: статьи и материалы. – М.: НЛО, 1995. – 368 с. – С. 158–162; Тростников М.В. Поэтология. – М. Грааль, 1997. – 192 с. – С. 10–13.
11. Текст роману цитується за виданням: Шкурупій Г. Жанна-батальйонерка // «Життя і революція». – 1929. – №№ 4, 7–8, 10 із позначеним у дужках номером журналу і сторінки. При цитації зберігається орфографія 1920-х рр.
12. Сапронов П.А. Феномен героизма / П.А. Сапронов. – СПб.: ИЦ Гуманитарная академия, 2005. – 512 с. – С. 294–309.
13. Сен-Пуан В. де. Манифест женщины-футуристки // Маринетти Ф.Т. Футуризм. – СПб.: Типография русского товарищества, 1914. – 80 с.
14. Сен-Пуан В. де. Футуристический манифест сладострастия // Маринетти Ф.Т. Футуризм. – СПб.: Типография русского товарищества, 1914. – 80 с.
15. Марков Б.В. Храм и рынок. Человек в пространстве культуры / Б.В. Марков. – СПб.: АЛТЕЙЯ, 1999. – 296 с.
16. Кондаков И.В. Запад и Восток / И.В. Кондаков // Культурология. Энциклопедия: В 2-х т. – Т. 1. – М. РОСС-ПЭН, 2007. – С. 667–670.
17. Сандрар Б. По всему миру и вглубь мира / Б. Сандрар. – М.: Наука, 1974. – 232 с.

Статья посвящена исследованию творчества украинского писателя Гео Шкурупия в контексте эстетики футуризма. Выделяются основные признаки авангарда в украинской литературе. Определяется программно-эстетическая направленность повести Шкурупия «Жанна-батальонерка» на объединение традиций западной и восточной культур.

Ключевые слова: авангард, футуризм, эстетический манифест, поэтологическая культурология.

The article investigates the creative work of the Ukrainian writer Geo Shkurupiy in the context of futurism aesthetics. It distinguishes the main features of vanguard in Ukrainian literature. The author of the article defines the program and aesthetic trend of Shkurupiy's story «Zhanna the Batallionist» towards combining the traditions of the western and the oriental cultures.

Key words: vanguard, futurism, aesthetic manifesto, poetological culturology.

Надійшло до редакції 8.02.2011.